

fahs

Medlemsblad for Frederiksborg Amts Historiske Samfund

NUMMER 2. APRIL 2012 26. ÅRGANG

Nyt fra bestyrelsen

Kære medlemmer

Der er to ting som er anderledes ved dette nummer af FAHS bladet. Det ene er størrelsen på skriften som fra og med dette nummer er ændret fra 10 til 11 efter ønske fra flere medlemmer på generalforsamlingen.

Det andet er at bladet helt usædvanligt er på 20 sider. Kresten Tommerup, journalist og lokalhistoriker har skrevet en spændende artikel om Flynderborg i Helsingør. Det er en del år siden, at der sidst er skrevet om Flynderborg, og det er også første gang at en artikel bygger på studiet af mange kort og arkivalier. Jeg er glad for at have fået mulighed for at trykke artiklen i FAHS bladet.

Og fra næste nummer er bladet igen på 12 sider og artikler om stort og småt i det gamle Frederiksborg Amt er fortsat meget velkomne.

Ved generalforsamlingen blev Niels Nielsen fra Skibby valgt som suppleant. I FAHS er det en gammel praksis at suppleanter deltager i bestyrelsesmøderne, så vi benyttede lejligheden til at vælge Niels ind i Turudvalget sammen med Torben. Se i øvrigt referatet fra generalforsamlingen på www.fahs.dk. Årbogen forventes i sensommeren.

På bestyrelsens vegne
Eva Stennicke

Forsidebilledet: Matrikelkortet fra 1811 var gyldigt til 1859. På kortet ses konturerne af Flynderbog

FAHS

Medlemsblad for Frederiksborg Amts
Historiske Samfund
Eva Stennicke (ansvh.)
Tryk: FOA
Tilrettelæggelse og layout: Eva Stennicke

FAHS udkommer 4 gange årligt, i februar, april, august, november.

Artikler sendes til redaktøren.

Bestyrelsen:

Eva Stennicke (formand)
Peter Kalko (næstformand)
Anders Alslev (kasserer)
Torben Bill-Jessen (ture og foredrag)
Margrethe Krogh Sørensen (sekretær)
Rolf Kjær Hansen
Kirsten Baunegaard
Niels Nielsen (Suppleant - turudvalget)

Kontakt til foreningen:

Eva Stennicke
E-mail: eva.stennicke@mail.dk
Tlf: 49 28 36 38
Adresse: Frederiksborg Amts Historiske
Samfund v/Eva Stennicke
c/o Biblioteket Kulturværftet,
Allegade 2
3000 Helsingør

Foreningens bank: Nordea,
Registreringsnummer: 1335
Kontonummer: 4374709599

På www.fahs.dk finder man bl.a. opdaterede oplysninger om udflugter og foredrag. Desuden registeret til årbøgerne 1906-2000 samt en oversigt over de ældre årbøger, som foreningen stadig har til salg.

Det glemte Flynderborg

af *Kresten Tommerup*

Det virker ofte, som om Helsingørs historie er så tæt knyttet til Kronborgs og Øresundstoldens historie, at der stort set ikke er blevet plads til overs til byens historie forud for årstallet 1426.

Helsingør var imidlertid købstad længe inden Erik af Pommerns byprivilegier 1426. Allerede 1231 nævnes Helsingør blandt landets mindre købstæder. Men vi kender den stort set ikke, fordi Sundtoldstiden 1426-1857 har fortrængt næsten alt andet. Endnu i dag hersker der således tvivl om, hvor det tidligt-middelalderlige Helsingør egentlig lå. Et rimeligt bud på byens

oprindelige placering er i læ af den ældre fæstning Flynderborg, som lå en halv kilometers vej syd for den nuværende bykerne, tæt ud mod kysten. Trafikken til og fra færgerne til Sverige snor sig omkring stedet i dag ad den nye Flynderborgvej – men kun de færreste forbigående tænker over, at der bag vejnavnet gemmer sig en 800 år gammel borg, som bevogtede Øresunds-passagen flere hundrede år inden, der var tænkt på Kronborg. Og stort set ingen bemærker, at resterne af borgen ligger der endnu, godt skjult i den moderne villabebyggelse.

Flynderborgs dobbeltvoldsted fotograferet o. 1880 fra højdedragene vest for borgbankerne, hvor nu Helsingør Lilleskole ligger. Forborgen ses i forgrunden og centralbanken th., adskilt af en dyb grav. Den store "Villa Augusta", der ses mellem borgbankerne, lå ned til stranden.

En kullet dobbeltbanke

Vi har bevaret flere udmærkede landskabsfotografier og malerier fra 1800-tallets slutning, der tydeligt viser "Valdemarsbakken" eller "Borre vold", som voldstedet da blev kaldt, som en stort set uskadt, kullet dobbeltbanke, der hævede sig markant over strandkanten tæt derved.

Mod vest og nord har voldstedet i sin tid været godt beskyttet af et mindre vådområde, de nu tør lagte Borrevoldsdamme, der endnu ses tydeligt på ældre kort. Dammenes omfang fornemmes stadig i de lavtliggende haver mellem nuværende Stubbedamsvej og Sdr. Strandvej umiddelbart nord for borgbanken

Det gamle voldsted lå umiddelbart nord for den eksisterende Flynderborgvej – på arealet mellem jernbanen og Stubbedamsvej. Flynderborg var af den tidligt-middelalderlige type med en mindre, næsten kvadratisk centralbanke med flad top og en sidelængde på lidt over 30 m. og en tilhørende/tilstødende større forborg.

Centralbanken var oprindelig en del af den samlede bakkeknude, men var effektivt adskilt fra resten af borgbanken ved en 7-8 m. dyb kunstig grav. På toppen af centralbanken må vi forestille os, at der har stået en bastant tårnbygning, opført i sten eller murværk, mere eller mindre svarende til de ældste tårne/stenhuse på Søborg, i Gurre og i Helsingborg. Tårnet har formentlig været omgivet af kraftigt palisade- eller murværk som værn. Det skal allerede her indrømmes, at der ikke på noget tidspunkt er fundet spor af noget tårn på centralbanken, men den giver ikke

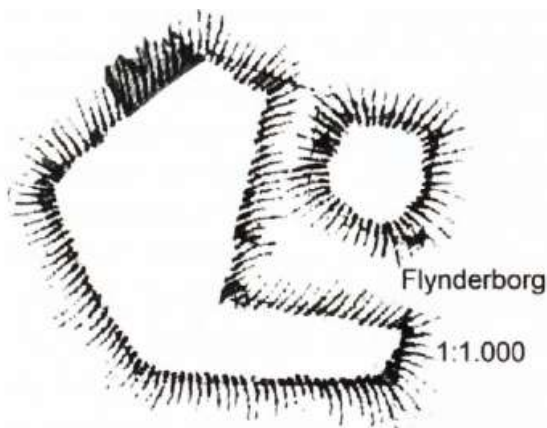
nogen mening uden et sådant sidste forsvarsværk.

Eneste adgang til centralbanken har været via en beskyttet broforbindelseovre fra den ydre banke, der med facon som en halvmåne dækkede centralbanken på de to sider, nemlig mod syd og vest, hvor den ikke i forvejen var godt beskyttet af de tilstødende vådområder.

Denne forborgs flade top har haft en største længde på op mod 75 m. fra S til N og tilsvarende ca. 45 m. fra borgbankens spids i vest til graven over mod centralbanken i øst. Mod syd har forborgen haft en ligeledes ca. 45 m. lang smal udløber, der kun var 16-17 meter bred på toppen. Hvad der i sin tid har stået på denne forborg af bygninger, ved vi af gode grunde ikke meget om, men de sparsomme fund peger på, at der også her har været tale om regulære stenbygninger.

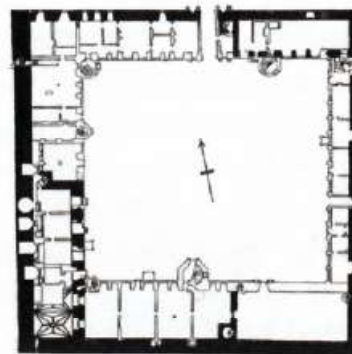
Tårnet på centralbanken har tjent som borgens centrum og sidste tilflugtssted, hvorimod den væsentligt større ydre banke har huset diverse beboelses- og lagerbygninger, forrådsfaciliteter m.v. udover naturligvis palisader og evt. mure som ydre værn.

Vi ved ikke noget eksakt om adgangsforholdene til borgen, men sandsynligvis har der været en broforbindelse over vådområderne vest for forborgen. Moderne højde-opmålinger viser, at forborgen her har en "udløber" (rester af en mulig dæmning?) mod vest, strækkende sig over mod en tilsvarende udløber fra højdedragene på den anden side af den nuværende Stubbedamsvej, hvor der har kunnet opnås forbindelse til den ældste Gurrevej (nuv. Fredericiavej) og dermed vejadgang mod

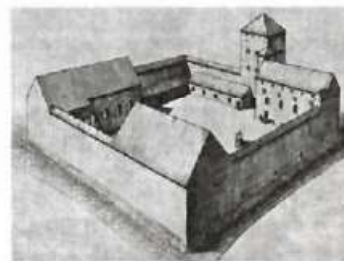

Tårnborg voldsted fra luften

1:1.000

Krogen
(Kronborg)

Krogen (rekonstruktion)

Forholdene på stedet i dag giver ikke noget rimeligt indtryk af Flynderborgs oprindelige størrelse og styrke. Det får man derimod, når borgens udstrækning sammenlignes med andre af Valdemartidens kendte borganlæg. Selv i forhold til Erik af Pommerns Krogen falder Flynderborg størrelsesmæssigt ikke ganske igennem.

såvel Gurre som de fjernere købstæder Slangerup og Roskilde.

En anden sandsynlig adgangsvej er en forbindelse direkte nede fra stranden nedenfor borgbankerne, hvor den oprindelige Strandvej har givet vejforbindelse mod København. Det er måske også her umiddelbart nede for borgen, vi i tide skulle have ledt efter spor af det oprindelige Helsingør.

Adgangsvejen fra bakkeområderne mod vest udelukker ikke en yderligere adgangsvej fra stranden op til den smalle udløber af forborgen i syd, evt. den samme adgangsvej, som fremgår af kort fra sidste del af 1800-tallet.

”Fremskridtets” pris

Det var dette indtil da forholdsvist uspolerede dobbeltvoldsted i købstadens udkant – forløberen for Krogen/Kronborg – der blev skammeligt ødelagt, da ”fremskridtet” kom til Helsingør i slutningen af 1800-tallet – for blot 125 år siden.

Jernbanen (Nordbanen) var kommet til Helsingør allerede 1864. Efter Sundtoldens ophør 1857 havde staten anlagt den nuværende havn mellem Kronborg og byen. Nogle år senere blev det besluttet at ændre jernbanens linjeføring, så den fik direkte forbindelse til havnen. Den beslutning var katastrofal for Flynderborg-banken, som blev stærkt ødelagt, da jernbanen i

1889-91 flyttedes fra det oprindelige tracé i den nuværende Stubbedamsvej umiddelbart vest for borgbanken til den dybt nedskårne banegrav, som kunne føre jernbanen frem til den nye station ved havnen.

Jernbanegennembruddet medførte ikke alene en bortgravning af den østligste tredjedel af borganlægget, men det betød også, at den gamle borgbankes direkte tilknytning til kysten gik tabt.

I tilknytning til rangerområde og remiseanlæg opførtes et mindre vandtårn til DSBs brug, placeret på toppen af den sidste lille del af borgens centralbanke, som blev til overs, reduceret nogle meter i højden til de nuværende ca. 16 m. o.h.

Og hvad selve jernbane-anlæggene ikke havde forøvet af skade på det gamle borganlæg, det gjordes effektivt ved samtidigt anlæg af den nuværende Sdr. Strandvej, som fra byens Svingelport skulle sikre fortsat forbindelse til den gamle Strandvej mod København.

Vejen førtes for foden af den oprindelige kystskrænt, langs med det nye rangerterræn og videre tværs igennem borgområdet, således at hovedbanke og forborg nu blev skilt ad og hele den østlige del af forborgsområdet gravedes bort. Siden kom også den udvidede Flynderborgvej til, og hver gang skete indgrebene på forborgen uden de grundige udgravninger, som måske kunne have givet os en bedre viden om denne del af det ældste Helsingør.

1901-1902 opførtes den store "Villa Flynderborg" på toppen af den rest af forborgen, der blev tilbage efter anlægsarbejderne. Indgrebene på voldste-

det var ikke slut hermed, men er tværtimod fortsat helt frem til vore dage. 1969 placerede DSB to store nedgravede brændstoftanke på arealerne langs Sdr. Strandvej umiddelbart nord for den resterende del af centralbanken med vandtårnet, også selvom Nationalmuseet argumenterede imod placeringen. Indenfor de allerseneste år er der givet grønt lys for nybyggeri såvel på centralbanken (omkring vandtårnet) som på det sidste forborgsareal (umiddelbart syd for Villa Flynderborg), denne gang også efter afvisning af ønsker om en fredning. Der var stadig ingen større lokal interesse for at sikre denne del af byens ældste historie mod endelig ødelæggelse. I den eksisterende borglitteratur betegnes Flynderborg nu som så effektivt skamferet, at den knap er værd at beskæftige sig med.

Fund i 1889/90 og 1937

I forbindelse med anlægget af jernbanen 1889-91 blev størstedelen af centralbanken gravet bort og DSB vandtårnet som nævnt opført på den afgravede rest. Under disse jordarbejder opdagedes 1889 spredte rester af brolægning, og der blev derfor gennemført en mindre undersøgelse ved kaptajn A.P. Madsen fra Nationalmuseet.

Året efter fandtes yderligere spor af murværk i såvel kamp som munkesten, rester af murstensgulve m.m., og det medførte endnu en inspektion (og to på hinanden følgende kortfattede indberetninger til Nationalmuseet). Ingen af fundene bidrog dog væsentligt til en egentlig forståelse af bygningernes oprindelige udformning på centralbanken, og der blev aldrig fundet direkte bevi-

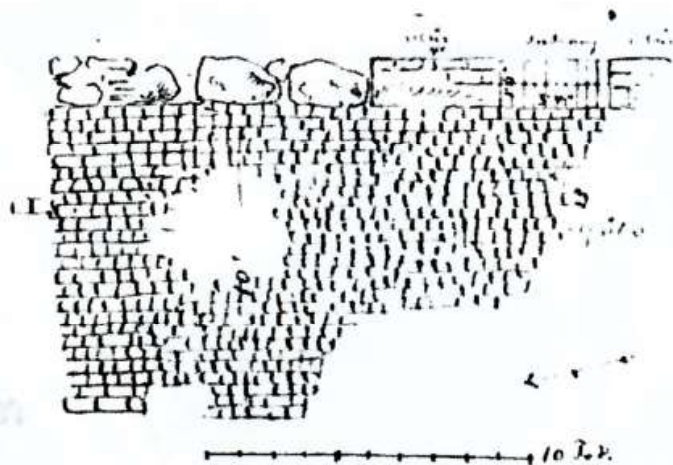

Fig. 6. Kroki fra A. P. Madsens beretning af 9 12 1890.

Det højedrag, som udgjorde Flynderborgs dobbeltbanke, er en lille udløber af de højtliggende bakkedrag, der blev presset op syd for Helsingør af istidens sidste store bræfremstød – Øresundsgletcheren, da den pløjede sig op gennem Øresunds-lavningen sydfra. Borgbanken er adskilt fra det syd og vest herfor liggende bakkeland af en dybt nedskåret smeltevands- og erosionskløft, der i sit forløb stort set svarer til nuværende Flynderborgvej-Fredericiavej. Dele af dette højedrag når endda væsentligt større højder (22-23 m.), end borgbanken i sig selv har haft.

Mens det dalstrøg, der adskiller borgbanken fra højedragene i syd og vest, er naturligt dannet, var den grav, der i sin tid adskilte forborgen fra centralbanken (med det formodede tårn), kunstigt etableret i tilknytning til selve borgens anlæggelse. Ved opmålingerne 1889 blev det fastslået, at graven mellem forborg og centralbanke har haft en oprindelig bund 9,5 m.o.h. og dermed en reel dybde på 7-8 meter i forhold til borgens topflader. Graven har

Kaptajn A.P. Madsen optegnede i sine ikke specielt udførlige beretninger de fund af bygningsrester, som han fik forevist, efter at arbejderne havde frilagt dem. Det fremgår ikke umiddelbart af skitserne, hvor vi befinder os på centralbanken. I det hele taget må man undre sig noget over den lemsældighed, hvormed undersøgelserne gennemførtes.

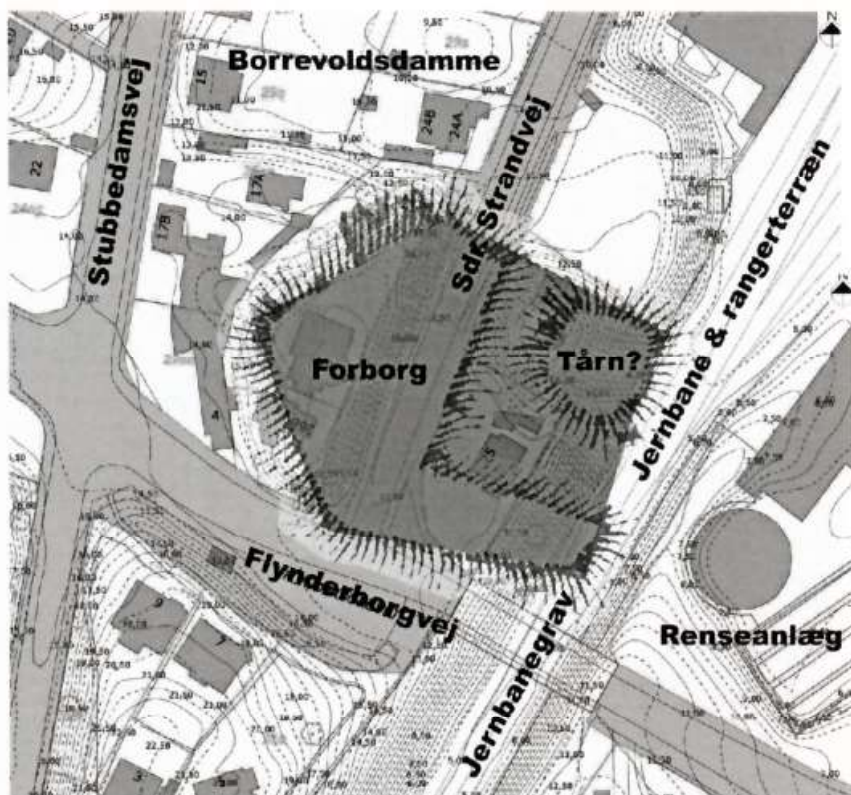
på intet tidspunkt kunnet vandfyldes fra Øresund, selvom vandstanden i tidlig middelalder var noget højere. Det betyder dog ikke nødvendigvis, at der har været tale om en tør grav - der er absolut mulighed for, at gravens bund har stået helt eller delvis vandfyldt ved tilløb/opdæmning fra de lavereliggende vådområder vest og nord for borgen (Borrevoldsdammene), som oprindelig har haft udløb gennem et rendedrag umiddelbart nedenfor centralbankens østside. Et indicium for en sådan mulig vandfyldning af graven er en "jordtærskel" ved gravens sydøstlige udløb mod det marine forland, som kan ses på A.P. Madsens opmåling fra 1889. Placering af et "stemmeværk" ved denne "tærskel" har givet mulighed for at regulere vandstanden i såvel graven som de bagvedliggende damme.

Nedbrydningen i 1369

Det er ikke meget, vi kan læse os til i ældre arkivalier om Flynderborgen, men vi har dog kendskab til, at borgen ved mindst én lejlighed blev benyttet

Her er markeringen af Flynderborg-bankerne på et matrikelkort fra starten af 1800-tallet overført til et moderne teknisk kort, hvilket giver en god fornemmelse af borgens størrelse og beliggenhed. Bemærk, hvorledes matrikelskellene endnu i dag afspejler borgområdet specielt mod vest. Det samme var tilfældet rundt om resten af voldstedet frem til de hårdhændede "amputationer" i 1889/90.

ser på eksistensen af det postulerede tårn på stedet.

I mellemtiden var stort set to tredjedele af forborgen også gravet bort for at give plads til den nyanlagte Sdr. Strandvej. De omfattende jordarbejder burde have resulteret i fund, der kunne datere hele anlægget, men der foreligger ingen oplysninger herom. Heller ikke i tilknytning til opførelsen af "Villa Flynderborg" på toppen af borgbanken et tiår senere er der oplysninger om fund af ældre bygningsspor.

Først 1937 blev der rapporteret om fund lige under jorden i haven syd for "Villa Flynderborg", og Nationalmuseet iværksatte derfor en ny undersøgelse ved Roar Skovmand. Umiddelbart syd for villaen fandtes nu rester af et 1-1½ meter bredt og 9 meter langt fundament til en større stenbygningssyd-gavl. Begge fundamentets hjørner kunne

erkendes, og den gamle bygning har ganske givet strakt sig direkte ind under den moderne villa mod nord (og må derfor være bemærket ved udgravningerne til villaen i 1901-02!), men det var ikke længere muligt at få klarhed over bygningens oprindelige størrelse.

Det er helt utroligt, at der ikke blev gjort fund af betydning under de omfattende afgravninger af borgbanken forud for anlæggelsen af Sdr. Strandvej, hvor man gravede sig tværs igennem hele forborgs-banken fra nord til syd – men ikke et eneste fund er omtalt – og snittet gennem borgbanken står stadigvæk og lokker: Gad vide, om en omhyggelig gennemsøgning af snitfladerne med metaldetektor så mange år efter kunne tilvejebringe nogle få møntfund, som utvetydigt kunne give os en brugbar datering.

Foto fra Roar Skovmands udgravning på toppen af forborgen i 1937. Roar Skovmand selv ses til venstre og i forgrunden det 9 meter lange fundament af en bygnings sydmur. En undersøgelse 2009, forud for et byggeri på stedet, afslørede at fundamentresterne ikke eksisterede mere.

som tilflugtssted af Helsingørs borgere. Det skete, da norske og danske fribyttere under kong Erik Præstehader overfaldt byen i 1289. Oplysningen, der vel må forstås således, at selve borgen ikke blev rendt over ende, hvorimod husene i det ældste Helsingør nok gik op i flammer, giver i sig selv et grundlag for at antage, at ikke blot borgens centralbanke, men formentlig også forborgen har været befæstet under en eller anden form. Nogle år senere var den gal igen. Nu var det blot hansestæderne, der i 1312 brændte byens huse af, og 1369 var de atter på færde, og ved denne lejlighed benyttede de lejlig-

heden til at nedbryde ”dat Hus tho Helsinghør”, som de også gjorde det med Absalons gamle ringmursborg i København. Omfattende fund af trækul i Flynderborgs øverste jordlag i 1889/90 bekræfter denne afbrænding/nedbrydning af borgen.

Erik af Pommerns beslutning om at opføre sin nye fæstning Krogen og opfordre den lille færgebys borgere til – med diverse løfter om skattefritagelse som ”lokkemad” - at flytte til hans nyanlagte by tæt på den nye fæstning, har måske sammenhæng med, at størsteparten af den oprindelige by samt den gamle borg da var afbrændt og

nedbrudt. Vi kan også roligt regne med, at borgens rester - som det var sædvane - blev benyttet som stenbrud ved opførelsen af Ørekrog (Krogen) - og efterfølgende af byens borgere under deres bestræbelser på at få opbygget den nye middelalderby. Genbrug af byggematerialer er ikke en ny foreteelse.

Med i det ret diffuse billede af Flynderborg hører for øvrigt, at vi knap nok ved, om borgen nogensinde har båret det navn, som vi i dag benytter. I de enkelte tilfælde, hvor borgen direkte omtales i ældre dokumenter, benævnes den til stadighed som "Helsingørs Hus", svarende til de i dag velkendte borgnavne som Koldinghus, Riberhus m.fl., men lokalt omtales den helt op mod vor egen tid blot som "Valdemarsbakken" eller "Borrevold" = Borgvold.

Har der fra starten været en Valdemar på spil, kan der næsten kun være tale om Valdemar den Store (1157-1182), som var bygherre på adskillige borganlæg til beskyttelse af landets sårbare kyster.

Selve navnet Flynderborg bruges første gang i en omtale af de norskes og de fredløse danske stormænds voldsomme angreb på byen 1289, hvor "folket flyede ind paa Flønderborrig".

Beretningen - og dermed borgens navn - kender vi kun fra Arild Huitfeldts danmarkskronike 1652 - skrevet flere hundrede år efter begivenheden - og det er herfra, borgnavnet synes at have spredt sig til senere forfatteres værker. Hvorfra Huitfeldt har det, ved vi ikke. Lokalt kendes Flynderborgnavnet slet ikke i ældre kilder - til trods for det omfattende lokale dokumentmateriale, der netop er bevaret fra Hel-

singør købstad helt tilbage til 1500-tallet.

Da der er levnet så få ledetråde om selve Flynderborg-navnet og gjort så få regulære fund, er der ikke noget at sige til, at der også er tilsvarende stor usikkerhed om hele borganlæggets alder. De fremkomne bud spænder helt fra Svend Grathe som oprindelig bygherre til opfattelsen af Flynderborg som et sent helt privat borganlæg. Det sidste har vi dog ikke noget reelt kildemæssigt belæg for, og vor vel nok fremmeste voldsteds-kender, Vilh. la Cour, når da også uden megen tøven frem til, at der må være tale om et af Valdemartidens kystnære kongelige borganlæg, efter alt at dømme opført i sidste fjerdedel af 1100 tallet. Flynderborg synes i sin oprindelse at være et anlæg helt i stil med kasterne ved Tårnburg, på Sprogø og i Nyborg med et borgmæssigt modstykke i det ældste Helsingborg, hvor hovedelementerne ligeledes har været et rundt/firkantet tårn med omgivende ringmur - opført længe forud for det nu eksisterende Karna. For alle de nævnte tidligt-middelalderlige anlæg må vi naturligvis regne med, at der løbende er sket fornyelser og forbedringer. Det Flynderborg som blev nedbrudt i 1369 og aldrig genopført, har naturligvis ikke været danske identisk med det kastel, som blev opført af Valdemar den Store næsten 200 år tidligere.

Valdemar, Sprogø og Tårnburg

Fra teksten på den beskrevne blyplade, som Valdemar den Store efter sin død 1182 fik med i kisten, ved vi eksakt, at borgen på Sprogø - og Valdemarsmuren ved Danevirke - blev anlagt af ham,

som led i befæstningen af landets kyster/grænser og til sikring af overfartsstedet over Store Bælt. Valdemarsmuren opfatter vi traditionelt som det ældste teglstensbyggeri i landet, men Valdemar den Stores mange borganlæg rundt omkring i landet har samme alder og er alle udført i det samme materiale.

Det var nok også den samme Valdemar, der stod bag den første befæstning ved Korsør (Tårnburg ved østbredden af Korsør Nor), og på den anden side af bæltet opførtes det første Nyborg – stort set efter de samme konstruktionsprincipper som de to øvrige borganlæg ved Storebælt: et centraltårn omgivet af en ringmur.

Formentlig er det også Valdemar selv eller måske personer i kredsen af stormænd direkte omkring ham, der har bygget borg såvel i det ældste Helsingborg som på Flynderborg, hvor der på samme måde som ved Storebælt var en vigtig passage landsdelene imellem at bevogte og overvåge.

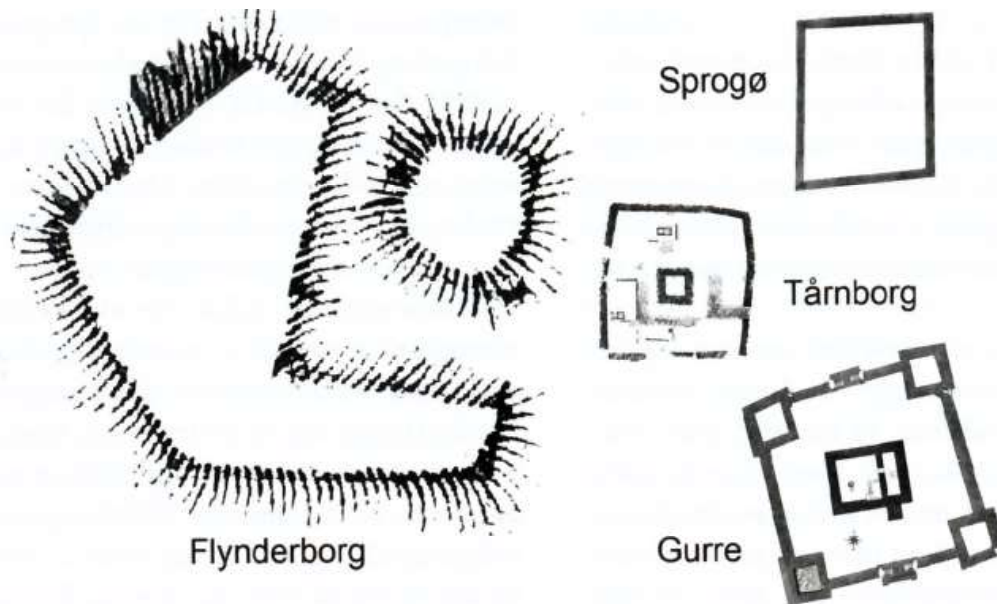
Der eksisterer i det hele taget et bemærkelsesværdigt ældgammelt skæbnefællesskab mellem byerne Helsingør og Korsør, og man må spørge sig selv, om de historiske sammenfald er mere end en ren tilfældighed. Den ældste borg ved Korsør var borgen Tårnburg inderst i Korsør Nor, hvor borgbanke og fundamentrester stadig vidner om Valdemars byggeri på stedet. Indenfor de seneste tiår har man også fundet sporene af den tilknyttede by – en lille strandkøbing, der lå på arealet mellem borgen og selve stranden. Moderne metaldetektorer har her bragt over 4.000 middelaldermønter for dagen

som dokumentation af den oprindelige bebyggelses placering i ly af det gamle borganlæg. En tilsvarende dokumentation af det ældste Helsingør er det desværre ikke længere muligt at opnå som følge af de omfattende jordarbejder de steder, hvor man ville søge, men forsøget er heller ikke blevet gjort.

Tårnburg blev udsat for de samme røveriske overfald af norske/fredløse og hanseater som Helsingør/Flynderborg, og både byen og borgen blev endeligt nedbrudt og opgivet under Erik af Pommern. Tårnburgs befolkning fik besked på at forlade deres by og flytte til det nuværende Korsør ved udsejlingen fra noret, som kong Erik gav købstadsprivilegier 1425. I Korsør forstærkede og udbyggede han et allerede eksisterende vagttårn til en regulær fæstning. Det er som om man har hørt fortællingen før - blot med Helsingør i centrum. Ikke mindre interessant er det, at borganlæggene på såvel Sprogø som ved Tårnburg, omfattende et centraltårn med en omgivende ringmur, begge har en størrelse, der næsten i et og alt svarer til centralbanken på Flynderborg. Tårnburgs ringmur er netop 30 x 30 m. og centraltårnet her har en bredde på 8 m., mens Srogøs endnu eksisterende ringmur (fundamenter) har målene 26 x 32 m. Her indgår det middelalderlige tårns rester i dag i fundamentet under fyrtårnet på toppen af den gamle borgbanke.

Såvel Tårnburgs som Srogøs tårn- og ringmur konstruktion kan uden vanskeligheder indpasses på centralbanken på Flynderborg – næsten som om der i sin tid har været tale om en

Alle 1:1.000

Flynderborgs dobbelt-voldsted sammenlignet med Valdemar d. Stores kaster på Sprogø og Tårn- borg samt Valdemar Atterdags Gurre med det ældre centraltårn/stenhus. Flynderborgs central- banke havde netop målene fra de to kendte Storebælt-kaster

slags "typiseret" byggeri, blot med mindre tilpasninger betinget af de lokale forhold. Det leder alt sammen frem mod den konklusion, at man bag disse befæstninger af de vigtigste forbindelseslinjer landsdelene imellem – Tårn- borg/Korsør-Sprogø-Nyborg og Helsingborg-Flynderborg – skimter selveste kongemagten, personificeret i Valdemar den Store eller dennes to sønner og efterfølgere på tronen, Knud VI og Valdemar Sejtr. Direkte bevis har vi kun for Valdemar den Stores tilknytning til borgen på Sprogø (inskriftionen på blypladen i kongens grav), men bag anlæggene ved begge overfarter ses den samme overordnede ide, såvel vagt- funktion, sikring af færgesteder/ bebyggelser som almindelig kontrol af hvem der passerede igennem farvandet. På tilsvarende vis finder vi i det nordli-

ge Lillebælt en farvands-kontrol via ældgamle befæstninger på begge sider af farvandet, hvor det var smallest, nemlig ved Hindsgavl på Fyn-siden og det tilsvarende voldsted Hønborg på Jylland-siden. Således må vi også forestille os, at opgaven her i det nordlige Øresund har været fordelt på henholdsvis Flynderborg og Helsingborg (Karna), hvoraf den sidste tidligt udviklede sig til at være en af rigets betydeligste og stærkeste fæstninger, hvor adskillige rigsmøder blev afholdt.

Flynderborgs betydning

Vi bør imidlertid ikke undervurdere Flynderborgs størrelse og styrke i den tidlige middelalder. Det område, som Flynderborgs forborg og centralbanke omfatter, overgår i størrelse såvel Absalons samtidige borg på Slotsholmen i

København som fæstningen Søborg syd for Gilleleje – ja, i realiteten dækker Flynderborg i sin helhed et lige så stort areal som Erik af Pommerns nye ringmursborg Krogen (det nuværende Kronborg).

I det perspektiv bliver de beskedne rester af Flynderborg, som de fremtræder i dag, et af kongerigets væsentligste borganlæg fra den tidlige middelalder. Borganlægget er godt nok mindre i omfang end Helsingborg på den modsatte side af Sundet, men det skyldes forskelligartede forudsætninger: Helsingborg var en gammel folkeborg fra jernalderen, der sidenhen blev ombygget som rigsborg. Flynderborg synes derimod anlagt som rigsborg fra grunden.

Ingen af dem, der har beskæftiget sig med Flynderborg, har som følge af det beskedne fund af bygningsrester povet at give bud på, hvilke bygninger borgen har rummet, når bortses fra tårnet på toppen af centralbanken, hvis eksistens alle er enige om – på trods af at ikke et eneste regulært fund bekræfter dets eksistens.

Visse yderligere gisninger kan måske alligevel gøres, baseret dels på de fund, som vitterlig er gjort, dels på de topografiske forhold omkring borgbankerne, ældre skel og digeforløb, som afslører borgbankens oprindelige udstrækning. De bygningsrester, som A.P. Madsen fandt i 1889-90 på den nordvestre kant af centralbanken (ud mod graven), kan således kun opfattes som rester af en (tegl)bygning, der har været opført op mod eller afspejlende en oprindelig ringmur (som der godt nok heller ikke er konstateret spor af!) direkte ud mod den formentlig våde

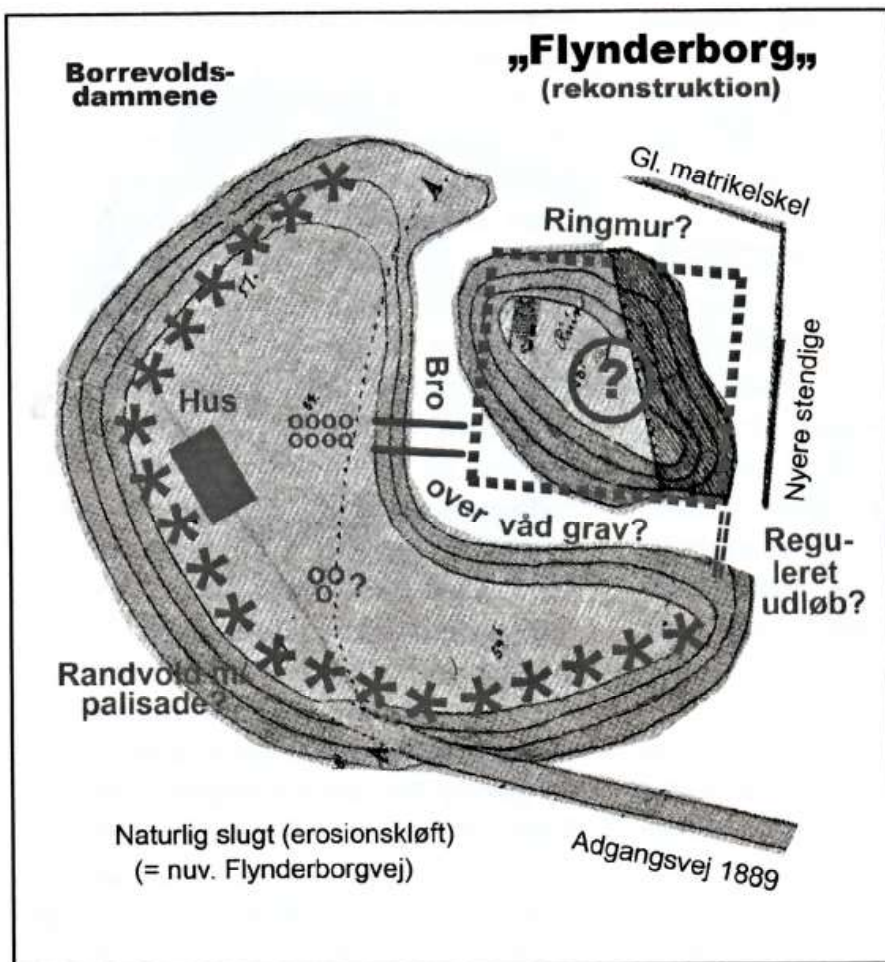
(opstemmede) grav mellem forborg og centralbanke.

Det er også her, vi må forestille os, at den eneste forbindelse mellem forborgen og centralbanken har været – i form af en bro over graven, afsluttet med en vindebro. Tilsvarende kan det udledes af de gjorte fund, at den af ringmuren omkransede borggård (hvor tårnet må have udgjort et centrum) har været helt eller delvis brolagt. Centralbanken på Flynderborg fremstår dermed som et regulært kastel a la Tårnborg ved Korsør Nor – og stort set også med Tårnborgs eller Sprogøborgens lidt skæve dimensioner.

Også forborgen må imidlertid have haft en form for forsvarsværker (palisadeværk?) alene for i 1289 at kunne give ly for den nærliggende bys befolkning under de norskes/fredløses angreb, ligesom der her åbenbart har været opført en (eller flere) anelige stenbygninger, (Roar Skovmands kraftige fundamentrester fra 1937). De sidste spor af denne bygning er i dag forsvundet, men det burde stadig være muligt at gøre fund på den lille rest af forborgen, der stadig henligger som have nord for "Villa Flynderborg".

Nivellementet af borganlægget fra 1889 afslører måske eksistensen af en oprindelig randvold langs forborgens yderside mod syd og vest. Tegningerne angiver højden langs bankens ydre kant til 57-58 fod (ca. 18,2 m.), mens topfladen på forborgen ellers anføres med højden 54 fod (knap 17 m.). Det er nok tvivlsomt om forborgen har haft så skrånende overflade - snarere har den højdeforskel på ca. 1 m. været "afsættet" for en ydre palisadebeskyt-

Her er et bud på, hvordan Flynderborg kan have set ud - et stærkt kastel som Tårnborg med tårn og omgivende ringmur placeret på den oprindelig firkantede centralbanke, hvorfra der via en (vinde)bro har været forbindelse til forborgen. På centralbanken har forskellige bygninger formentlig været bygget op ad den formodede ringmur, ligesom vi må forestille os flere bygninger liggende på forborgsområdet. Bemærk også forborgens mulige randvold. (Rekonstruktion ved forfatteren)

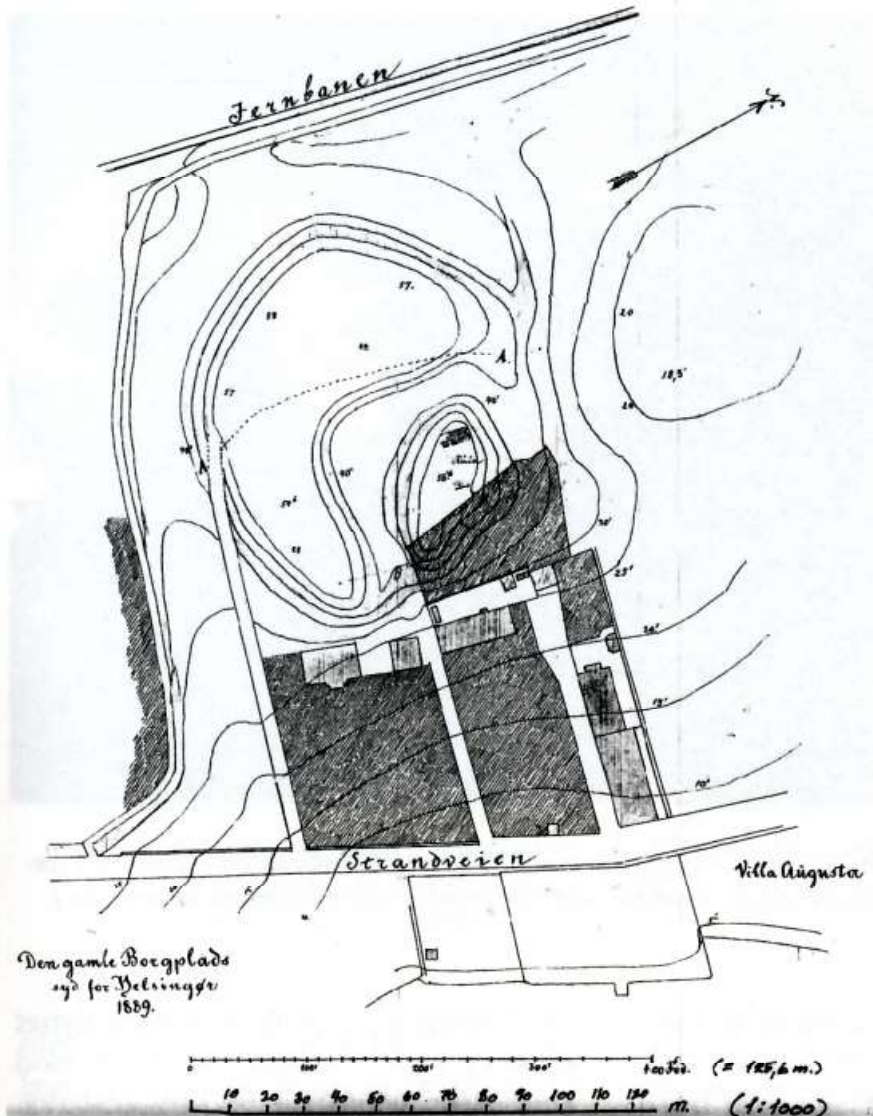
telse af forborgen. Med lidt god vilje kan vi komme lidt videre, for A.P. Madsens oversigtsplan over voldstedet i 1889 og nogle samtidigt udførte grove skitser af snit gennem borganlægget rummer hidtil oversete oplysninger, som kan være med til at give en lidt bedre fornemmelse af borgen.

Et snit gennem forborgen fra adgangsvejen i syd til bankens kant i nord viser således en samling af større sten

liggende omtrent ved forborgens indvendige hjørne mod graven.

Disse sten, der ikke synes omtalt andetsteds i A.P. Madsens redegørelser, må nok opfattes som rester af et bygningsfundament, der helt åbenbart ikke kan stamme fra den samme bygning, som blev fundet ved Roar Skovmands undersøgelse i 1937. Det kan dog også tænkes, at der er tale om rester af en regulærstensætning ud mod graven. På

Kaptajn A.P. Madsens planskitse af Flynderborg-anlægget fra 1889. På skitsen er senere indføjet placeringen af de to bygningsrester, som blev fundet på centralbanken under anlægsarbejderne i 1890, den ene helt ude på den vestlige kant af banken – ud mod graven. Skitsen viser at den oprindelig helt firkantede centralbanke allerede da var blevet kraftigt afgraved i såvel sydvest (ind mod graven) som i øst, hvor en stor del af banken da indgik i et haveanlæg (Original på Nationalmuseet).

den samme skitse ses enkelte andre sten markeret længere mod nord på forborgen, næsten ud for centralbankens midte.

Skitsen viser yderligere en mindre stenlægning omtrent ved forborgens midte, direkte ud mod graven. Der synes at være tale om rester af en brolægning, der vises gennemskåret og som måske afslører stedet, hvor broforbindelsen mellem forborg og centralbanke har været. Er dette rigtigt, har denne forbindelse altså ligget midt på

forborgen, men til gengæld ramt den sydlige ende af centralbanken tæt på dennes hjørne.

Vi har kendskab til, at der senere har været en vindmølle (stubmølle) på toppen af borgbanken. Det vides ikke, om denne mølle lå på forborgs-området eller på selve centralbanken. Møllen kan ikke have krævet større fundamenter og må således antages ikke at have efterladt nævneværdige spor på bankerne, men dens mangeårige eksistens forklarer til gengæld nogle af de løsfund fra senere

Flynderborg. Denne bakkeknold er, hvad der i dag resterer af Flynderborgs forborg, set fra sydsiden af Flynderborgvej. Til højre ses udmundingen af Sdr. Strandvej, som blev gravet direkte gennem hele borgområdet i 1890. Foto ved forfatteren 2012

perioder, som er gjort på stedet til forskellig tid. Bortset herfra har vi ikke kendskab til eksistensen af andre bygninger på borgbankerne, før vi når helt frem til nutiden. Postulatet om eksistensen af diverse sen-middelalderlige bygninger på borgbankerne synes ikke at være holdbart.

Blind Sdr. Strandvej

Mest ærgerligt, når vi ser på Flynderborgs næsten totale ødelæggelse for disse 125 år siden, er det at konstatere, hvilke helt ubetydelige ændringer i planerne der ville have gjort en afgørende forskel, så borgbanken havde været reddet uskadt igennem til nutiden.

uskadt igennem til nutiden. Jernba-

nen/banegraven skulle blot være flyttet en snes meter længere østpå ud mod kysten for at gå helt fri af voldstedet. Og tilsvarende skulle broen over jernbanen (Flynderborgvej) alene være rykket en snes meter sydpå, således at Flynderborgvej havde fået en lidt sydligere sving forbi borgen (arealet hertil er til rådighed den dag i dag som P-plads!). Af helt væsentlig betydning havde det imidlertid været, hvis Sdr. Strandvej aldrig var blevet ført direkte gennem borgbanken, men alene var blevet anlagt som blind vej frem til borgen, evt. med en sidevej ud til Stubbedamsvej, der uden problemer kunne have fungeret som byens fortsatte forbindelse til Strandvejen sydpå. Sådan

Vandtårnsbakken. Vandtårnet ved Sdr. Strandvej står på toppen af den sidste rest af borgens centralbanke, hvor der også er givet grønt lys for en kraftig udnyttelse af grunden til nybyggeri. Foto ved forfatteren 2012

blev det desværre ikke. Datidens planlæggere og beslutningstagere valgte en løsning, der indebar, at et helt væsentligt led i Helsingørs tidlig-middelalderlige historie blev tromlet over af ”udviklingen”. I Korsør fik man derimod stort set i de samme år (1894) foretaget en ganske grundig undersøgelse, udgravning og opmåling af Tårnborgen, som efterfølgende blev sikret for eftertiden ved en regulær fredning. Tilsvarende fremsynede tanker kunne man godt drømme om, at der i tide var blevet tænkt her i Helsingør. Så havde vi måske helt undgået moderne bebyggelse og forvanskning og i stedet haft et velbevaret voldsted med en lille histo-

risk park med frilagte/markerede fundamenter og informative plancher, der fortalte historien om, hvordan den lokale befolkning i sin tid søgte deres beskyttelse bag Flynderborgs skærmende palisader og mure frem til afbrændingen og den totale ødelæggelse under Valdemar Atterdag. Det havde været et fint supplement til Erik af Pommerns, Frederik IIs og Christian IVs nok så kendte Kronborg – og ville måske alt andet lige også have været et langt mere passende hjemsted for hele Hamletmyten.

Kilder og litteratur

Ludvig Boesen: Helsingørs Beskrivelse - 1757. Fotografisk genoptryk 1976.

Peder Hansen Resen: Atlas Danicus II S, Helsingør. Udg. v/ Johannes Knudsen 1928.

J.G. Burman Becker: Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne I. 1830. (s. 94 f).

J.G. Burman Becker: Nogle sjællandske Voldsteders og Ruiners nuværende Tilstand. Artikel i Orion. 1851, II, (s. 107 f).

Laur. Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857 (I-II). 1926-29.

Vilh. la Cour: Danmarks Historie, I. 1942.

Vilh. la Cour: Flynderborg. Artikel i Fra Frederiksborg Amt. 1952 (s. 3-24).

Vilh. la Cour: Om studiet af vore danske voldsteder. Historisk Tidsskrift 12.I.2, 1963 (s. 155-192).

Vilh. la Cour: Danske borganlæg til midten af det trettende århundrede. I. 1973.

Politikens Danmarkshistorie, III: Kongemagt og Kirke 1060-1241. 1969.

Ellen-Louise Mertz: Helsingør og omegns jordbundsforhold. 1969.

P. Thomassen: Kystbanen 1897-1972. 1972.

Birger Mikkelsen: Helsingør. Sundtoldstad og borgerby. 1976.

Kenno Pedersen: Helsingør – historiske tidsbilleder. 1984. (Art. vedr. Flynderborg s. 115-117).

Kenno Pedersen: Strandvejen set på gamle postkort. 1980.

Niels-Knud Liebgott: Dansk middelalderarkæologi. 1989.

Connie T. Jantzen: Helsingørs middelalderlige topografi. Hovedfagsspeciale 1987. Udg. 1990.

Rikke Agnete Olsen: Borge i Danmark. 1996.

Connie Jantzen og Rikke Agnete Olsen (red.): Voldsteder i Danmark – Sjælland og Lolland-Falster. 1998.

Bo Bramsen (red.): København – før og nu – og aldrig. Bind 22: Strandvejen II. 2000.

Kenno Pedersen og Lars Bjørn Madsen: Mellem Helsingør og Kronborg. 2005.

Nils Engberg og Jørgen Frandsen: Valdemar den Stores borg på Sprogø. 2011.

Rikke Agnete Olsen m.fl.: Danske middelalderborge. 2011.

Marianne Goral Krogh Johansen: Nyborg Slot og fæstning. Artikel i "Renæssancens befæstede byer", Danske Bystudier 5. 2011 (s. 245 ff.).

Ældre matrikelkort over Helsingørs markjorder 1799, 1811, 1859, 1874, 1895 og 1906 (Original 1- og Original 2-kort, Kort- og Matrikelstyrelsen) samt moderne teknisk kort 2011 og luftfotos 1954-2011 (Helsingør kommune).

Desuden en del ældre kort over Helsingør, stammende bl.a. fra Kronborg Fæstnings arkiv, Rigsarkivet, Kort og Tegningssamlingen. Nationalmuseet, Antikvarisk-Topografisk arkiv: A.P. Madsens og Roar Skovmands indberetninger og opmålinger vedr. Flynderborg fra 1889, 1890 og 1937.

Gilleleje Museum: Beretning GIM3806 ang. arkæologisk undersøgelse på Flynderborg 2009 (forud for nybyggeri på forborgen syd for Villa Flynderborg).

Hammermøllen i Hellebæk

af Torben Bill-Jessen

Som det er medlemmerne bekendt, hvis man da har læst "Samfundets" udsendte årbog, fik man brug for vanddrevne møller da Frederik II lod Kronborg opføre. Derfor igangsatte man et omfattende kanal- og dæmningsarbejde i skovene omkring Hellebæk. Hans efterfølger Christian IV opførte i Helsingør et Gjethus og i Hellebæk en Hammermølle og en Kobbermølle. Disse møller er i dag borte og minderne om dem er sparsomme, men dog synlige i Hellebæk.

Efter nedgangstider omkring sven-skekrigene i 1600-tallets midte var det slut med kanoner på disse kanter. Men i 1743 købte regimentskvartermester Stephan Hansen Hammermøllen. I kraft af hans dygtige ledelse og købmandskab, voksede en produktion af våben igen op i Hellebæk. Hovedvægten blev lagt på geværer. Leverancen til forsvaret lå på ca. 3.000 geværer årligt.

I 1765, samme år som Stephan Hansen solgte virksomheden til staten, blev den nuværende Hammermølle opført på resterne af en tidligere mølle. Staten prøvede uden held at drive virksomheden, og i 1768 kom virksomheden i familien Schimmelmanss eje. Virksomheden blev nu kaldt Kronborg Geværfabrik. I 1770'erne blev belgiske bøssemagere indforskrevet og til dem blev der bygget de endnu eksisterende boliger, og værksteder samt såkaldte Mesterboliger og Skæftergårde langs

Bøssemagergade. Produktionen blev øget og i mange år kunne man levere ca. 6.000 våben årligt til forsvaret. Sidst i 1700-tallet beskæftigede Kronborg Geværfabrik 150-200 mand.

I den nuværende Hammermølle smedede man fortrinsvis løb til geværer, espingoler og pistoler. Derefter blev løbene boret og slebet på andre vandmøller inden de til sidst blev trykprøvet i Proberhuset med kuglesvær ladning. I 1870 lukkede geværfabrikken, men få år efter i 1873 blev Hellebæk Klædefabrik opført og denne var i drift indtil 1976. Fr. II's vandsystem havde i 400 år givet kraft til forskellige former for industri I dag havde det været slut med at udnytte vandet fra dammene, hvis ikke Hellebæk-Aalsgaard Egnshistoriske Forening i 1960'erne var gået i gang med at restaurere Hammermøllen. Det er denne industrihistorie "Samfundet" vil se og høre om på forårsudflugten søndag den 17. juni 2012.

Se næste side.

Hammermøllen i Hellebæk søndag den 17. juni 2012 kl. 14.00

FAHS forårsudflugt går i år til Hammermøllen lidt nord for Helsingør. Her er minder om en af Danmarks store våbenindustrier i 1600-, 1700- og 1800-tallet. Samtidig er det et af de skønneste steder i Nordsjælland. Vi mødes kl. 14.00 på parkeringspladsen Bøsemagergade 21 i Hellebæk. For togpassagerer kan det oplyses, at Helsingør-Hornbæk-Gilleleje-banen standser tæt ved. Med Torben som guide vandrer vi gennem skoven til Turbinehuset, hvor vi ser en model af området i 1823 (måleforhold 1:300). Turen fortsætter langs de historiske mesterboliger og værksteder afsluttes med kaffe og kage i Hammermøllen ca. 15.30. Her er også et museum, hvor man bl.a. kan se hamre og mølle fra geværfabrikationen.

Da turen foregår til dels ad skovstier anbefales gode sko og bentøj. Af pladshensyn sættes antallet af deltagere til 30 personer.

For medlemmer (husstanden) koster turen 60 kr. pr. person inkl. entre og kaffe, for ikke medlemmer 100 kr.

Tilmelding til turen kan foretages indtil torsdag den 14. juni 2012 til Torben Bill-Jessen på e-mail: tb-j@stofanet.dk eller på tlf.: 49 21 86 89 (dog ikke pr. tlf. 30. maj – 9. jun.).

Hurtig tilmelding anbefales da turen forventes udsolgt.